

Regulació del treball i corporativisme en el món del llibre a la València (i la Corona d'Aragó) de l'època moderna

Work Regulation and Corporatism in Publishing in Valencia (and the Crown of Aragon) in the Early Modern Period

per Rosa M. Gregori Roig*

Arxiu de la Corona d'Aragó

RESUM:

La reglamentació dels oficis del llibre i el control del seu comerç són els dos fonaments de l'associacionisme del negoci del llibre. La invenció de la impremta va transformar el món librari conegut i el corporativisme dels llibreters de la Corona d'Aragó durant tota l'època moderna, amb bastant endarreriment en comparació amb altres oficis, va pretendre clarificar els conflictes d'intrusisme professional que al seu parer intentaven imposar els impressors. La polèmica entre llibreters i impressors per aconseguir la regularització dels seus oficis es percep en el gran nombre de fonts arxivístiques que han pervingut. Aquests documents descriuen els llibreters amb un ofici regulat i infraestructura comercial; als impressors, en canvi, se'ls dibuixa sense cap organització particular.

PARAULES CLAU:

Edat moderna, Corona d'Aragó, història del llibre, impremta, llibreters, impressors, corporativisme.

ABSTRACT:

The regulation of publishing professions and the control of their trade are the two foundations of associations in the book business. The invention of the printing press transformed the known book trade, and the corporatism of the booksellers of the Crown of Aragon throughout the early modern period, albeit somewhat belatedly compared to other trades, sought to clarify the conflicts of wrongful exercise of a profession that, in their opinion, the printers were trying to impose. The controversy between booksellers and printers to achieve the regularisation of their trades can be seen in the large number of archival sources that have survived. These documents describe booksellers with a regulated trade and commercial infrastructure; printers, on the other hand, are depicted as having no particular organisation.

KEY WORDS:

Early modern period, Crown of Aragon, history of books, printing, booksellers, printers, corporatism.

Les corporacions de llibreters –i d'impressors després– sorgiren amb la forma de confraries religioses per a facilitar les reunions dels artesans d'una mateixa ciutat per a parlar del seu ofici i de les circumstàncies laborals, dels interessos

Recepció: 17/11/2023. Avaluacions: 01/02/2024, 05/02/2024. Versió definitiva: 22/03/2024.

* Rosa M. Gregori Roig, ORCID iD: <https://orcid.org/000-0001-9494-6777>.

comuns, per a solidaritzar-se amb els col·legues més desafortunats o per a celebrar festes i misses solemnes al voltant de les seues advocacions: sant Joan *Ante Portam Latinam*, sant Jeroni, la Mare de Déu dels Desemparats o la Verge del Roser.¹

Els pròlegs de les ordenances gremials conegudes evidencien que dos eren els fonaments del corporativisme del món del llibre. El primer era el control de la competència en el seu comerç: s'impossibilità en molts casos la venda a mercaders estrangers, es prohibí la venda ambulant i, a més d'això, s'establiren disposicions explícites afavorint una mena d'endogàmia professional (garantint el mestratge de fills mascles hereus dels tallers familiars i el dels oficials casats amb filles de mestres).² El segon, clarificar els conflictes d'intrusisme professional. En aquest punt, els llibreters s'adreçaven directament als impressors. La invenció de la impremta i la seua expansió arreu d'Europa va transformar el món librari conegut, tot expandint la circulació del llibre i possibilitant la lectura fins a quotes on mai no havia arribat el llibre manuscrit.³ El negoci de la llibreria es beneficià enormement de la irrupció de la tipografia. Ara bé, la pretensió dels tipògrafs de poder vendre tota classe d'exemplars impresos en els tallers d'impremta era considerada pels llibreters una intromissió que contravenia els seus estatuts corporatius i privilegis adquirits. Des del segle XVI fins al segle XVIII, els litigis entre llibreters i impressors davant del Consell Suprem d'Aragó o de la Reial Audiència per la competència professional o els seus interessos contraposats foren freqüents.⁴ Malgrat que els lligams professionals, econòmics i fins i tot familiars entre llibreters i impressors eren estretíssims, els separava un principi fonamen-

1. Per al marc normatiu de les confraries a la Corona d'Aragó: Manuel DE BOFARULL Y DE SARTORIO (ed.), *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1876, i FRANCISCO DE BOFARULL Y SANS (ed.), *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, Barcelona, Tipografía L. Benaiges, 1910. Vegeu les reflexions al voltant de la reglamentació del negoci de la llibreria arreu d'Europa de Lucien FEBVRE i Henri-Jean MARTIN, *La aparición del libro*, Mèxic, FCE, 2005, 157-177.

2. Els vincles familiars fonamenten una organització corporativa amb llaços de cooperació i dependència econòmica entre els seus membres, vegeu Fernando DíEZ RODRÍGUEZ, *Viles y mecánicos. Trabajo y sociedad en la Valencia preindustrial*, València, Alfons el Magnànim, 1989, 24-33.

3. Elizabeth EISENSTEIN, *The Printing press as an agent of change*, Cambridge, University Press, 1985.

4. Com ho palesen els documents transcrits en les *Ordinacions de la confraria dels libraters de Barcelona*, Biblioteca de Catalunya (BC), Secció de manuscrits, Ms. 1903; vegeu els confrontaments entre els dos oficis a la Corona d'Aragó: Pere MOLAS I RIBALTA, «Els impressors de Barcelona, la lluita pel gremi», dins *Cinc segles d'història gràfica (1498-1998)*, Barcelona, Gremi d'Indústries Gràfiques de Barcelona, 1998; Manuel José PEDRAZA GRACIA, «El control de la distribución del libro en Zaragoza y la defensa de los privilegios de los librerros en los siglos XVI y XVII: el gremio de librerros contra Juan Baube», *Pliegos de Bibliofilia* 28, 2004, 51-60; Xevi CAMPRUBÍ, «Llibres i lliure comerç a la Barcelona moderna: els conflictes entre l'impressor Rafael Figueró i la confraria de llibreters», *Recerques* 65, 2012, 75-107, i Rosa M. GREGORI ROIG, «*Confratrie Librarium civitatis Barcinone* i l'ofici dels llibreters a la ciutat de Barcelona. Estudi institucional i edició de les fonts històriques (segles XVI-XIX)», *Barcelona Quaderns d'Història* 24, 2017, 271-286.

tal, ja que els llibreters consideraven el treball dels tipògrafs com a mecànic, mentre que ells exercien una art, el de l'enquadernació.⁵

El negoci del llibre estava, doncs, delimitat per dos marcs ineludibles: la legislació reial i local al voltant de la fabricació i el comerç dels llibres, que no és objecte del present article, i la regulació corporativa, que procurava reglamentar l'ofici.⁶ Aquest regiment marcat pels mateixos professionals va ser codificat en unes ordenances que, al seu torn, havien de ser aprovades pel municipi i per la Corona. És aquesta organització laboral instituïda en forma de corporació d'ofici la que marcarà el camí cap a la representació pública, i permetria els llibreters i tipògrafs integrar-se en el govern de la ciutat.⁷

Les corporacions d'oficis eren part essencial en l'estructura econòmica i social medieval i moderna. En aquestes pàgines, el lector comprovarà que les corpora-

5. «Librer» o «llibrer», «librater» o «libreter», «libreri», «libraterius», «libretarius» o «bibliopola» termes amb els quals es designa el col·lectiu professional que en l'època moderna ven llibres (importació-exportació), plomes, tinta o paper en blanc, però que vol ser reconegut per l'enquadernació i també per ser editors. Expressions com «ligador de llibres», que tot seguit veurem en un document, pràcticament desapareixen de la documentació a partir del segle XVI. Vegeu: Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1987, I, 233-234.

6. Entre els fons de l'Arxiu Històric Municipal de València (AMV) es poden trobar centenars de notícies relatives als llibreters i al negoci del llibre, ja que l'autoritat municipal vetllava pel foment de l'edició local i la qualitat de l'art de la llibreteria; així, els jurats de València el 1563 obligaren a emprar farina de blat en comptes de midó per a la relligadura per a evitar-ne el deteriorament, vegeu: Luis TRAMOYERES BLASCO, *Instituciones gremiales, su origen y organización en Valencia*, València, Imprenta Domènech, 1889, 255; Josep SANCHIS SIVERA, «Bibliologia valenciana (siglos XV, XVI y XVII)», dins *Estudis d'Història Cultural* (a cura de Mateu RODRIGO LIZONDO), València, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, 138, n. 3. Per a la legislació històrica sobre el llibre, destaque: Jaime MOLL, «Implantació de la legislació castellana del llibre als regnes de la Corona d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols VIII*, 1980, 165-169, i «Valoración de la industria editorial española del siglo XVI», dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, París, ADPF, 1981, 79-84, i Fermín REYES GÓMEZ, *Legislación y censura del libro en España y América (siglos XV-XVIII)*, Madrid, Arco Libros, 2000. Per a l'organització corporativa: Margarita TINTÓ I SALA, «Aportación al estudio de los gremios del siglo XV: los libros gremiales de Barcelona», dins *La Corona de Aragón y el Mediterráneo. IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, IFC, 1984, IV, 203-228.

7. L'ús de termes com *ofici*, *art*, *mester*, *col·legi*, *germandat*, *congregacions*, *l·ligues*, *almoines*, *universitats*, *confraria*, i finalment, *gremi*, posa en relleu la manca de definició exacta, que designaria tots els menestrals que, en exercir una mateixa activitat o producció i conuiu en una mateixa ciutat, s'associen. Vegeu Antoni RIERA I MELIS, «La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)», dins *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval: XIX Semana de Estudios Medievales*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1993, 285-319; Paulino IRADIEL, «Corporaciones de oficio, acción política y sociedad civil en Valencia», *Cofradías, gremios y solidaridades...*, 253-284; Matilde MIQUEL JUAN, *Retablos, prestigio y dinero: talleres y mercado de pintura en la Valencia*, València, PUV, 2008, 120-123; Jaume RIERA I SANS, «L'evolució de les confraries medievals», *Barcelona Quaderns d'Història* 24, 2017, 57-58, i Sheilagh C. OGILVIE, *The European Guilds: an economic analysis*, Princeton, Nova Jersey, Princeton University Press, 2019, 9.

cions –s’analitzen ací, particularment, les relacionades amb el món del llibre de la Corona d’Aragó– eren grups de persones que fomentaren un conjunt de relacions entre si, açò és, una mena de xarxa social i de coneixement mutu on els seus membres compartien tant unes normes i regles, com el control del flux de la informació sobre el seu ofici, els seus membres i el mercat. Tot plegat, els facilitava l’aplicació de sancions als contraventors de la mateixa regulació i l’acció col·lectiva contra altres competidors o amenaces externes.⁸ En aquestes pàgines s’examinaran les restriccions i barreres a l’ingrés a la corporació dels llibreters de València i l’establiment de relacions internes múltiples entre els seus membres com a estratègia emprada per aquest col·lectiu professional per a exercir una influència directa i restrictiva en la fabricació i circulació del llibre.⁹ Aquesta tàctica es formulà en el cas dels llibreters valencians a través d’un col·legi professional, que actuava com un monopoli. I la qüestió rellevant que s’examina en aquestes pàgines és si aquest privilegi que els concedia un acaparament exclusiu de l’ofici i del mercat fou eficient, i encara, si les prerrogatives concedides varen fer que el mercat del llibre valencià funcionés millor.

A la Corona d’Aragó, només els llibreters constituïren corporacions d’ofici privilegiades (l’any 1537 a Saragossa i a València i el 1553 a Barcelona). Els impressors exercien l’ofici en el mercat lliure –no regulat– amb taller propi o treballant per a altres, i només a Barcelona intentaren constituir una corporació que fou aprovada pel consistori municipal barceloní l’any 1684, però que s’extingí uns mesos després.¹⁰

La polèmica entre llibreters i impressors per a aconseguir la regularització dels oficis en una confraria o gremi es percep en el gran nombre de fonts arxivístiques que han pervingut de les lluites i els litigis que protagonitzaren, desigualment investigades per la historiografia recent.¹¹ Les fonts per a l’estudi d’aquestes corporacions cal cercar-les sobretot en els arxius reials, els històrics municipals i provincials, els notariais i els arxius diocesans o catedralicis, arxius que encara

8. Aquestes serien les formes de valor associades amb el capital social que varen generar els gremis, que, tot i tenir trets que beneficiaren el bé públic i el comerç local, el seu impacte en el desenvolupament global de l’economia és qüestionat: Sheilagh C. OGILVIE, *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000-1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 41-93 i 414-434.

9. «Multiplex relationships» que abasten les esferes d’activitats polítiques (representativitat pública), socials (confraternitat, solidaritat i vincles familiars) o religioses (observança confessional en celebracions i festivitats): OGILVIE, *Institutions and European Trade...*, 428, i *The European Guilds...*, 18-21 i 83-171.

10. De la corporació d’impressors valencians que sorgí un any després tenim referències molt exigües, i s’hauria de fer una recerca en profunditat en els fons de l’AMV per tal de documentar-ne l’existència i el profit de la mencionada companyia d’impressors de València. En canvi, a Venècia i Londres els llibreters i impressors es van associar des dels inicis: Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors a la Corona d’Aragó*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1993, 184-187.

11. OGILVIE, *Institutions and European Trade...*, 12, i *The European Guilds...*, 18-20.

estem estudiant.¹² Tanmateix, la memòria col·lectiva de les corporacions de llibreters i impressors arreu de la Corona d'Aragó, dipositada en els arxius particulars respectius, es va dispersar o va desaparèixer (juntament amb la resta de propietats gremials) amb l'abolició de les corporacions d'oficis en el segle XIX.¹³ El món del llibre s'hauria d'adaptar a un nou paradigma.

El negoci del llibre

Els llibres com a mercaderia i la presència institucional dels llibreters a la ciutat de València té llarga memòria. El 24 d'octubre de 1329, durant en el regnat d'Alfons III el Benigne, s'instituí la Confraria d'Aluders i Pergaminers de València.¹⁴ Aquesta primerenca corporació d'ofici relacionada amb el món del llibre es fonamentava en l'assistència benèfica i religiosa dels confreres. L'únic esment en els seus estatuts en relació amb l'ofici és el capítol on els confreres i confrereses s'obliguen al fet que

si per aventura aquell [confrare] molt temps estarà malalt e les companye[ls] de casa no podien sustentar lo treball de dia e vetlar de nit, o no haurà companyes o parens que'l trayayll reportassen, que-ls maiors fassen manament a certs confreres que de nit vetlen lo confrare.¹⁵

12. Un exemple del camí que encara ens resta per deambular és la singular nota en què Vicente FERRÁN SALVADOR assevera que en la Biblioteca Serrano Morales, en la sèrie Cartas varias, «hay muchas referentes a esta asociación [llibreters i impressors] y a las obras que tenían en proyecto de publicación», *Capillas y casas gremiales de Valencia: estudio histórico*, València, La Gutenberg, 1926, 138, n. 2. Vegeu les reflexions introductòries i la bibliografia aportades en els estudis d'Isabel Amparo BAIXAULI (ed.), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, PUV, 2001; Ángel SAN VICENTE PINO, *Instrumentos para una historia social y económica del trabajo en Zaragoza en los siglos XV a XVIII*, Saragossa, Real Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País, 1988, i Guillermo REDONDO VEINTENILLAS, *El gremio de librerías de Zaragoza y sus antiguas ordenaciones (1573, 1600, 1679)*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada, 1979.

13. La reforma del sistema gremial és examinada per Fernando DIEZ RODRIGUEZ, «La crisis gremial y los problemas de la sederia valenciana (finales del siglo XVIII y principios del siglo XIX)», *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History* 10, 1992, 39-61, i «Oficios y artesanos en la crisis del gremialismo a finales del siglo XVIII y principios del siglo XIX», dins *Mundo del trabajo y asociacionismo en España*, Madrid, Catarata, 2014, 58.

14. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Cancelleria, Registres, 479, ff. 213v-215v (editat per BOFARULL, *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón...*, 92-97). Només coneixem, tot i que per una cita bibliogràfica, un precedent a la Corona d'Aragó: és la referència de Sugrañés a una corporació semblant que s'hauria erigit en Barcelona uns diuit anys abans: «Lo gremi de pergaminers s'establí a Barcelona l'any 1311», Miquel GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, *Contribució a la història dels antics gremis dels arts i oficis de la ciutat de Barcelona: Llibreters i estamperes*, Barcelona, Estampa d'Henrich y Compañía, 1918, II, 13, n. 3.

15. ACA, Reial Cancelleria, Registres, 479, f. 214r. Llegint els estatuts observem, com a l'igual que en la resta de confraries coetànies, la dels aluders i pergaminers de València es regia per un capítol i uns «maiors» i es vincula a un lloc de culte: l'església del monestir de Sant Agustí. Imposa a cada confrare l'obligació d'una aportació periòdica en espècie: oli i cera per a aliment-

Un any i mig després, l'1 d'abril de 1331, s'atorgà un permís per a portar armes prohibides a un relligador de llibres, veí de València:

Alfonsis etc. Dilectis et fidelibus universis et singulis officialibus nostris in civitate Valencie et eius regno constitutis vel eorum loca tenentibus, salutem *et cetera*. Noveritis nos pro eo quia Berengarius de Claperiis, ligator librorum, vicinus Valencie, es[t] in inimicitia cum aliquibus inimicis et malivolis suis conce[sserimus] eidem quod dum nobis placuerit et aliud duxerimus providendum possit vetita arma po[r]tare per civitatem et regnum predicta cum quibus se deffendere valeat. Quare vobis [et] unicuique vestrum dicimus et mandamus quatenus predictum Berengarium de Cla[pe]riis, ligatorem lib[r]orum, permitatis dicta arma portare in dictis civitate et regno et super ipsis armis vetitis portandis nullum ei impedimentum vel contrarium faciatis nec fieri ab aliquibus permitatis d[um] nostre ut dictum est placuit voluntati et aliud super eo du[x]erimus providendum. Datum Valencie kalendas aprilis anno Domini Millessimo CCC^o XXX° primo. Vicecancellarius mandavit expedire.¹⁶

El fet que l'ofici de la llibreteria estiga documentat no significa, però, que estigués regulat.¹⁷ La professionalització del llibre encara hauria d'esperar poc més d'un segle, amb bastant endarreriment en comparació amb altres oficis.¹⁸ La institucionalització de l'ofici va avançar entre el 1445 i el 1446, quan a Barcelona s'erigí una confraria piadosa i assistencial en un context de forta escassetat de paper i pergamí.¹⁹ Aquest precedent evidenciava la necessitat d'organització corporativa

tar llànties o un ciri; es declara també obligatori l'assistència als malalts; misses, parenostres i vetlles als confreres difunts; ajuts per als soterraments i, finalment, hi ha un aplec anual (*pietança*) amb la presència del prior i frares agustins. Es penalitzen els incompliments dels deures i si algú cau en *pecat o follia* serà amonestat, ja que es vetlla pel bon nom de la confraria, tot sent expulsat o *remogut* qui, tot i ser advertit, no corregeix el mal comportament. Els diners col·lectius estan dipositats en un fons comú, del qual els majorals anualment retransmetten compte al capítol, així com de la seua distribució entre els confreres més pobres, tot destinant sobrants a almoines. Per a la relació de les corporacions amb la religió i les institucions religioses: OGILVIE, *The European Guilds...*, 20-23.

16. ACA, Reial Cancelleria, Registres, 483, f. 143r. Citat encara dit llibreter el 1342: Josep TRENCHS, «Encuadernadores y libreros de la Casa Real (1335-1386)», dins *Homenaje a Pilar Faus y Amparo Pérez*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1995, 611.

17. Hi ha molts altres testimonis sobre el llibre i els seus agents a banda dels ací destacats, vegeu: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1921.

18. L'ofici, per a GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, «navegava sens rumbo per falla de reglamentació y de persona o persones que'l governassen»: *Contribució a la història dels antics gremis dels arts i oficis...*, II, 5.

19. Antonio de CAPMANY DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, el comercio y las artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Imprenta Real, 1779, 1-III, 144-145; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, *Contribució...*, II, 65-67; Josep Maria MADURELL I MARIMON, *Documentos*

dels llibreters d'una mateixa ciutat, però era insuficient, si es pretenia el monopoli del mercat i la professionalització de l'ofici. Atesa l'expansió dels tallers tipogràfics, continuava pendent, doncs, la vertadera regulació de l'art de la llibreria. Va ser així fins a mitjan segle XVI, quan l'augment exponencial de la producció i circulació librària arreu d'Europa feu imperiosa una corporativització del negoci del llibre que protegís legalment el monopoli del seu comerç en mans dels llibreters agremiats i, en consciència, n'excloués els impressors.²⁰

La llibreteria destacava a les ciutats de la Corona d'Aragó per firmes molt longeves. Els impressors restaven supeditats als llibreters, ja que, si bé el factor tècnic els pertanyia, el financer estava en mans dels llibreters, que sovint exercien d'editors.²¹ El negoci rentable dels llibreters era la importació del llibre forà i el monopoli sobre el mercat dels llibres, diguem-ne, educatius, en el cas de Barcelona.²² Per contra, el negoci del llibre a València és particularment tranquil. No hi ha, segons Berger, enfrontaments greus entre llibreters, ni entre aquests i els impressors.²³

Les notícies documentals que coneixem ens perfilen els llibreters amb un ofici regulat, amb una certa prepotència cívica i una infraestructura comercial i financera sòlida. Als impressors, en canvi, se'ls dibuixa sense cap organització particular ni pràcticament tradicions ni costums laborals on poder adscriure's. Els tipògrafs foren uns artesans més lliures que corporativitzats a la Corona d'Aragó, ja que les conjuntures editorials o les fluctuacions en la demanda els convertien en itinerants acompanyats de les seues eines, enginys i família, de taller en taller o de ciutat en ciutat. De fet, la complexitat del procés de fabricació dels llibres impresos, on s'havia de coordinar el treball individual de menestrals altament qualificats –componedors, gravadors, tiradors o correctors– en fases de producció diverses i contingües –hui en diríem treball en sèrie– durant jornades molt llargues i en un sol espai (el taller d'impremta), feu que els tallers tipogràfics renaixentistes i barrocs s'assemblaren més a fàbriques contemporànies que a obra-

para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553), Barcelona, Gremios de Editores y Libreros y Maestros Impresores, 1955, 104, i Montserrat LAMARCA, *La imprenta a Barcelona (1501-1600)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2015, 114.

20. No serà fins al segle XVIII, quan es fusionen ambdós oficis, vegeu GONZÁLEZ SUGRANÉS, *Contribució...*, II,127, i les notes de Javier BURGOS RINCÓN, «Privilegios de imprenta y crisis gremial. La imprenta y librería barcelonesa ante el privilegio de impresión de los libros de enseñanza de la Universidad de Cervera», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols XV*, 1997, 262-263.

21. Segons RUBIÓ I BALAGUER, «convé d'incorporar el mòbil econòmic a la bibliografia històrica del llibre»: *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó...*, 98.

22. Vegeu: Manuel PEÑA DÍAZ, *Cataluña en el Renacimiento: Libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio, 1996; Xevi CAMPRUBÍ, *L'impressor Rafael Figueró (1643-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Noguera, 2018, i Carlos PIZARRO CARRASCO, «Una aproximación a la imprenta barcelonesa del siglo XVII. El impresor Josep Forcada (1651-1688)», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, II, 853-868.

23. BERGER, *Libro y lectura...*, I, 255, n. 60.

dors medievals.²⁴ Els impressors no pogueren formar una corporació independent, atesa l'oposició fèrria dels llibreters, les prerrogatives dels quals només permetrien la venda en els establiments tipogràfics de llibres impresos propis, sempre que no estigueren relligats. La impremta eixirà dels segles XVI i XVII amb la consideració d'ofici manual, una artesanía mecànica, que, únicament i per un temps molt breu, va aconseguir associar-se com a *confraria de menestrals*, mentre que els llibreters assoliren la consideració d'una art lliberal superior, tot esdevenint un *col·legi*.²⁵

Aquest patró es capgirà al llarg del segle XVIII. El signe dels temps avançava cap al lliure comerç. La via, emprada per llibreters i impressors, d'integrar-se en companyies comercials, a la llum de les transformacions legislatives en la segona meitat del XVIII, minà el corporativisme d'ambdós oficis. Finalment, als anys quaranta del segle XIX, la defensa de les prerrogatives gremials donà pas a la lliure competència entre els professionals de l'edició del llibre. Però aquesta ja és una altra història.

Aproximació a les diverses corporacions que regiren el món del llibre a la Corona d'Aragó

Entre la primera meitat del segle XVI fins a les darreries del segle XVIII, les associacions autoritzades amb estatuts o les conegudes per mencions documentals o per cites bibliogràfiques antigues que he pogut recuperar (i demane indulgència si n'he oblidat alguna) són:

Segle XVI

Cofradía de San Jerónimo de librereros de Zaragoza. Les primeres ordinations conegudes del Oficio de Librereros y Encuadernadores foren ratificades el 5 de febrer de 1537.²⁶

24. Àngels SOLÀ, «Impressores i llibreters a la Barcelona dels segles XVIII i XIX», *Recerques* 56, 2007, 94-95, i OGILVIE, *Institutions and European Trade...*, 427.

25. Per això els impressors volgueren ennoblir la seua professió i emparentar amb les altres arts lliberals: «Lo ingení que's requereix pera exercitar lo art dels impressors o estampers se veu manifestament que més consisteix en la operació intel·lectual, que en la operació manual»: GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, *Contribució...*, II, 120, i CAPMANY DE MONTPALAU, *Memorias históricas...*, IV, XXXI.

26. Editades per SAN VICENTE PINO, *Instrumentos para una historia social y económica del trabajo en Zaragoza...*, doc. 97, i REDONDO VEINTENILLAS, *El gremio de librereros de Zaragoza...*, 1-16. És la corporació més antiga documentada a nivell peninsular, tot i que Natividad Herranz cita unes altres ordenances de 1523 que no han pervingut. La confraria saragossana neix amb l'objectiu de reforma després que part dels relligadors de la ciutat actuaren fraudulentament amb gran perjudici al col·lectiu: Natividad HERRANZ ALFARO, *El libro de Actas de la Cofradía de San Jerónimo, de librereros de Zaragoza: 1639-1814*, Saragossa, Institución Fernández el Católico, 2007, 29-30, n. 70 i 72. Vegeu també: Àngel SAN VICENTE PINO, *Apuntes sobre librereros, impresores y libros localizados en Zaragoza entre 1545 y 1599*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2003; Manuel J. PEDRAZA GRACIA, «El control de la distribución del libro en Zaragoza y la defensa de los privi-

Capítols atorgats als llibrers de València. Aprovats el 25 de juny 1537, vigents fins al 1550.²⁷

Confraria del gloriós Sant Jeroni dels Llibreters de Barcelona. Instituída el 31 de gener de 1553.²⁸ Fins a l'any 1799, quan, al caliu de les reformes legals del comerç, es feren públiques les ordenances del Col·legi de Llibreters i Impressors de Barcelona.

Confraria de llibrers i sombrerers de Girona, 1576-1745.²⁹

Companyia de llibrers de la ciutat de València, 1582-1589.³⁰

Segle XVII

Confraternitat de devoció dels stampers de Sant Joan ante Portam Latinam. Del 20 d'abril de 1684 al 31 de juliol de 1685.³¹

Companyia d'impressors de València. 1685.³²

legios de los libreros en los siglos XVI y XVII: el gremio de libreros contra Juan Baube», *Pliegos de Bibliofilia* 28, 2004, 51-60, i M. Belén IBÁÑEZ ABELLA, «El gremio de libreros en Zaragoza del siglo XV al XVI: oficios agrupados y excluidos, cambios de ordenanzas y evolución artística de las encuadernaciones», dins *La formación artística: creadores, historiadores, espectadores*, Santander, Universidad de Cantabria, I, 94-106.

27. TRAMOYERES BLASCO, *Instituciones gremiales...*, 85-88; SANCHIS SIVERA, «Bibliología valenciana ...», 138-139; Juan BENEYTO PÉREZ, «Regulación del trabajo en la Valencia del 500», *Anuario de historia del derecho español* 7, 1930, 189, n. 16, i BERGER, *Libro y lectura...*, I, 254-257.

28. ACA, Reial Cancelleria, Registres, 4205, ff. 221r-227r (editada per BOFARULL, *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón...*, II, 360-372). L'aprovació dels Consellers, l'11 de febrer, publicada per GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, *Contribució...*, vol. 2, 47-54; hi ha un esborrany a Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Fons Gremial, Notarial, s.f. Vegeu: MADURELL I MARIMÓN, *Documentos...*, 899-907; Joan Baptiste BATLLE, *Primeres actes del gremi de llibrers de Barcelona establint la festa de Sant Jeroni en 1553*, Barcelona, L'arxiu, 1929, i GREGORI ROIG, «*Confratrie Librarium civitatis Barcinone...*», 271-272.

29. El 21 de maig de 1576, els jurats de Girona aprovaren les seues ordinacions sota l'advocació de la Verge del Roser, tot establint-se al Convent dels Predicadors. El 20 d'abril de 1585 es nomenaren els primers confreres, i en el manual d'acords del 1595 consten tres llibrers. La darrera menció data de la contribució industrial de 1745: Enric MIRAMBELL I BELLOC, *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, Diputació de Girona, 1988.

30. Vegeu les impressions a càrrec de la Impremta de la Compañía de los Libreros a: José Enrique SERRANO MORALES, *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868*, València, Imprenta Domènech, 1898-1899, 81-82.

31. GONZÁLEZ SUGRAÑÉS, *Contribució...*, II, 119-215.

32. Mencionada per Serrano Morales (citant la *Biblioteca Valentina* de Rodríguez) sense aportar més notícia d'aquella companyia d'impressors, que edità en la impremta de Jaime Bordázar en 1685: *Lexicon ecclesiasticum latino hispanicum* de Diego Jiménez Arias, SERRANO MORALES, *Reseña histórica...*, 82.

Segle XVIII

Confraria de la Vera Creu de València. Des del 4 de desembre de 1748.³³

Confraria d'impressors i llibreters gironins. Des de 1749, sota l'advocació de Sant Jeroni.³⁴

Companyia de llibreters i impressors de València. Des de 1759.³⁵

És de les ordenances de la Cofradía de San Jerónimo de Libreros de Zaragoza i de la Confraria del Gloriós Sant Jeroni dels Llibreters de Barcelona, vigents fins a la contemporaneïtat, d'on extraïem la informació referent al treball diari dels treballadors i treballadores del llibre i de la forma que prengué la corporativització professional. En aquests estatuts s'estableixen les fórmules d'ingrés i d'accés a la mestria; la definició dels estaments professionals (aprenents –mosso, fadrí, *mancebo* o obrer–, oficial i mestre); els òrgans de govern del gremi (l'obligatorietat tant de l'afiliació per a exercir l'ofici en una ciutat, com de la participació en les reunions); l'estructura i organització interna de la corporació (el capítol de la confraria, i la resta de càrrecs: els majordoms, notari, veedors, *llamador*, els consellers o depositari); la regulació del període d'aprenentatge; el lliurament de les contribucions estipulades (per a l'auxili mutu o les despeses derivades dels seus interessos corporatius); les obligacions religioses i institucionals dels membres; el marc d'activitats que incloïa la competència professional (instruccions i procediments en l'art de l'enquadernació de llibres, la manera de proveir-se del material o fins i tot la forma de taxació i venda de biblioteques si se'ls fora requerida eixa actuació a algun membre de la confraria). Finalment, restaven inscrites les activitats que estaven prohibides (com el relligar llibres per llibreters estrangers, a impressors o a altres llibreters no agremiats).

També podem extraure detalls sobre les circumstàncies que constrenyien el mercat del llibre barroc i les actuacions dels llibreters en resposta a aquestes conjuntures, dels llibres corporatius que ens han pervingut (custodiats en les seus de les confraries, companyies o col·legis, abans relacionats, i ara dispersos en arxius i biblioteques). Així, en el llibre d'ordenances de la Confraria de Llibreters de Barcelona hi consta en un consell ordinari celebrat el 23 de juny de 1623, atesa la dismi-

33. Més enllà de les seues finalitats caritatives i assistencials d'una germandat que es remunta al 1329, ací la introduïm quan la confraria de pobres cecs de València aconseguí l'exclusivitat en la venda de «gazetas, romances y demás papeles impresos de pliego y medio pliego», Arxiu del Regne de València (ARV), Batllia, Procesos de Intendencia, exp. 1127, fol. 4r/v (citat per Juan GOMIS COLOMA, *Menudencias de imprenta. Producción y circulación de la literatura popular (Valencia, siglo XVIII)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2015, 275-397).

34. En gener d'aquell any es reuniren per a examinar Josep Bro, membre d'una important família d'impressors, que aspirava a adquirir la mestria: MIRAMBELL I BELLOC, *Història...*, 81-86.

35. En paraules de FERRÁN SALVADOR, *Capillas y casas gremiales de Valencia...*, 138, «tenían como patronos del gremio o asociación a la Virgen de los Desamparados, San Jerónimo y San Juan Bautista».

nunció d'ingressos dels llibreters que provocava dificultats de finançament per a la corporació, que:

ningun Confrare ni Confraressa de dita Confraria pugua ni li sia lícit ni permés fer estampar ni comprar de ninguna persona sams, bassarolas ni missas, ans aquellas haja y dega comprar y haver del cos de la dita confraria, sots pena y ban de trenta sous per quiscú y per quiscuna vegada que serà contrafet.

S'arribava a filar molt prim en el control del negoci, ja que el 9 d'agost del 1702, en un altre consell de la confraria, on s'havia informat que «alguns confreres ho confraressas de dita confraria además de la parada de ventalls de paper tenian en sa casa y ne tenian en altres parts», i sent considerat açò un abús perjudicial, s'ordenà que

de esta ora en avant ningun confrare ni confraressa de la present Confraria pugua tenir més que una parada de ventallets de paper, y esta en la porta de sa casa, ni tampoch pugan donar-ne a vendre a ningú que no sia de llur família.³⁶

Aquesta deliberació del consell, fora de ser circumstancial, exemplifica que l'objectiu principal de les corporacions d'ofici era el monopoli total del mercat de qualsevol format i materialitat que tingués relació amb el món librari. I aquest acaparament i exclusivitat feu dubtar a les autoritats locals sobre els privilegis concedits als llibreters amb anterioritat.

Entrat el segle XVI, les mesures decretades pels municipis a favor de trencar el monopoli de venda de llibres per part dels llibreters sovintegen. Amb la finalitat de procurar un abaratiment i la circulació d'un nombre més gran d'exemplars, els jurats de Saragossa, el 12 i 17 de maig de 1680, revocaren les ordinacions de la confraria de llibreters instituïdes l'any anterior, tot permetent vendre lliurement als impressors llibres enquadernats (pels llibreters examinats) o impresos sense relligar (propis o a costa d'un llibreter), així com llibres forans; i en contrapartida, se'ls impedia comprar una botiga de llibreter per a tornar-la a vendre i, encara, imprimir més plects que els establerts als contractes per l'autor, el llibreter o l'editor que encomanés el llibre.³⁷ A Barcelona, el privilegi reial concedit per l'emperador Carles l'any 1553, que prohibia tenir botiga de venda de llibres a qualsevol persona que no fos agremiada a la confraria de llibreters, constituï un privilegi contra el qual van lluitar durant decennis molts impressors barcelonins. Les despeses d'aquests litigis estan testimoniades en els comptes de les corporacions, perquè representen una gran part de les despeses anuals. Aquestes disputes, malgrat tot, detallen trets

36. BC, Secció de manuscrits, Ms. 1903, *Ordinacions de la confraria dels libraters de Barcelona...* 1553-1763, ff. 15r-16r i següents.

37. HERRANZ ALFARO, *Libro de Actas...*, 80-81, n. 339 a 342 [Inserratur; f. 180 r, sic, 280r].

característics del treball i la concepció de l'ofici dels llibreters i dels impressors. Un punt àlgid de les disputes tingué lloc amb unes disposicions de l'any 1677, que permetien als *estampers* vendre en els seus tallers papers en blanc, imatges i plecs solts, tot perjudicant els llibreters, els quals protestaren davant de la Reial Audiència de Catalunya. Les provisions reials successives confirmaren, tanmateix, el monopoli d'edició i venda dels salms, les misses, les beceroles o les cartilles de primeres lletres de què, des de 1623, gaudia la Confraria de Llibreters, en contra del col·lectiu d'impressors.³⁸ Anys després, quan el 20 d'abril de 1684 Barcelona concedí als impressors unes ordinacions pròpies i instituí la Confraternitat de devoció dels stampers de Sant Joan ante Portam Latinam, l'oposició de particulars i confreres llibreters aconseguí que dits capítols fossin revocats catorze mesos després de l'aprovació, el 31 de juliol de 1685.³⁹

L'absència d'organització corporativa dels impressors és equiparable en tots els territoris de la Corona d'Aragó. Dels impressors valencians, destaca Philippe Berger que «no experimentaron la necesidad ni las ganas de reunirse en una asociación que les hubiera podido organizar, y, si hacía falta defender».⁴⁰ L'autor titlla els tallers tipogràfics valencians de poc nombrosos i amb escassa capacitat financera per poder constituir una col·lectivitat. A més, la circulació de la mà d'obra i mitjans de producció de la impremta converteix els seus tallers i operaris en itinerants entre ciutats, fet que suposava un entrebanc addicional. La impremta, llevat de l'exigua vida de la confraria d'impressors catalana, es podria considerar, doncs, un ofici no corporatitzat, ja siga per l'escassa importància del nombre de membres (que no farien necessària una coordinació de la competència de l'ofici), com

38. GREGORI ROIG, «*Confratrie Librarium civitatis Barcinone...*», 276 i 282.

39. GONZÁLEZ SUGRANÉS, *Contribució...*, II, 192-197 i 210-212. Alguns autors daten una corporació d'impressors de caràcter purament religiós fundada el 1491, així l'anomena Jordi Rubió i Balaguer citant González Sugranés: «Dice que la hermandad de los impresores existía desde 1491, pero no sé en qué documento se funda, y no lo declara»: MADURELL I MARIMÓN, *Documentos...*, 104, n. 279, i Carlos PIZARRO CARRASCO, «Imprenta y gobierno municipal en Barcelona. Sebastián y Jaime Matevat al Servicio del Consell de Cent (1631-1644)», *Hispania. Revista Española de Historia* 213, 2003, 137-160. Un tret singular de la breu confraria d'impressors catalana és que s'autoritzava a imprimir només als confreres que, el dia 20 d'abril, data d'erecció de la confraria, ja tingueren impremta, i aquesta clàusula va permetre l'entrada a Teresa Ginefreda, vídua de Sebastià Cormellas i de Josep Forcada. L'accés a la mestria i l'aprenentatge dels oficis de llibreter i impressor per mitjà dels gremis és una de les causes de la devaluació del treball de la dona. Vegeu Rosa M. GREGORI ROIG, *La impressora Jerònima Galés i els Mey (València, segle XVI)*, València, Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, 2012, 82-88, i «Sacar a las puertas de su quicio». Exemples del treball de les dones en el món del llibre (Corona d'Aragó, segles XV al XVII)», *Pasiones Bibliográficas* 3, 2018, 82, n. 80. Les dones estan pràcticament excloses de l'organització gremial, tot esdevenint mà d'obra barata i flexible: DíEZ RODRÍGUEZ, *Viles y mecánicos...*, 47 i 151-162; tanmateix, els testimonis de la seua contribució en els treballs agremiats es palesa arreu d'Europa, vegeu OGILVIE, *The European Guilds...*, 253-305 (especialment les dades aportades per evidenciar les limitacions a la participació de les dones, 256; citant l'oposició a l'entrada d'aquestes al gremi valencià de passamaners i cordoners, el 1770, amb l'argument de la competència, 300).

40. BERGER, *Libro y lectura...*, I, 62.

pel caràcter purament individual dels qui exerceixen l'ofici (que no farien necessària una regulació del seu treball).⁴¹ Aquest concepte ve reforçat, en el cas valencià, pel fet que a les llistes de contribucions especials de la «Tacha» Reial observem que són representats individualment cadascun dels impressors (i també, de fet, els llibreters tot i l'existència oficial en aquelles dates d'un col·legi que els unia).⁴² Aquestes llistes de contribuents fan pensar que a la ciutat de València més que organitzacions corporatives de llibreteres o impressors, el que triomfà per a regular la professió i controlar col·lectivament el mercat serien les «societats» o «companyies de llibreteres o d'impressors» successives –citades en el repertori antecedit– constituïdes com a associacions amb l'objecte d'executar un nombre determinat de projectes editorials.⁴³

En 1685, quasi un segle després del desmantellament de la Companyia de Llibreteres de la ciutat de València, va nàixer la Companyia d'Impressors de València, imbuïda igualment d'un esperit de millora en l'edició d'impresos que sorgien de les premses valencianes. Sembla, però, que poc temps després cessà en l'activitat,⁴⁴ deixant un buit en l'impuls per la millora de l'ofici fins que ja ben entrat el segle XVIII s'erigí la Companyia de Llibreteres i Impressors de València. La característica fonamental de la companyia, fundada el 30 de novembre de 1759 a València per cinc llibreteres i tres impressors, fou el tipus d'associació que van adoptar: una societat per accions.⁴⁵ Els capítols comencen parlant del preu per les accions de la

41. TRAMOYERES BLASCO, *Instituciones gremiales...*, 75-76.

42. BERGER, *Libro y lectura...*, I, 200. Vegeu nota 47 del present article.

43. Així, com assenyalen Serrano Morales i Berger, la Companyia de Llibreteres de la ciutat de València, vigent des de 1582 fins a 1589, actua com una societat d'edició, sense tenir una impremta pròpia en principi, tot i que Serrano Morales i Sanchis Sivera asseveren que més tard la tingué en el carrer Cavallers, on també venien les obres que editaven. Aquest darrer autor indica que a l'arxiu del Patriarca hi ha els protocols notariais de Joan Baptista Ferrer, i entre aquells –en el corresponent a l'any 1568– es trobava la constitució d'aquesta companyia, però, consultats els protocols del mencionat notari, les dates extremes del qual abracen actualment els anys 1570 a 1595, no he localitzat aquesta informació, motiu pel qual he mantingut com a data d'inici de la companyia l'any 1582, com assenjala Serrano Morales. Arxiu del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi (ARCSCC), Protocols, 11.103 a 11.107. Per a veure algunes de les impressions fetes a càrrec i finançades des de 1582 fins a 1588, per a la Impremta de la Compañía de los Libreros consulteu el diccionari d'imprentes de SERRANO MORALES, *Reseña histórica...*, 42-43 i 81-82; SANCHIS SIVERA, «Bibliología valenciana...», 139, n. 5, i BERGER, *Libro y lectura...*, I, 258, n. 68.

44. FERRÁN SALVADOR, *Capillas y casas gremiales de Valencia...*, 137-138: «Muy pocos, por no decir que ninguno, son los datos que poseemos acerca de esta asociación o gremio. Ya en 1685 nos encontramos que se cita a una asociación de impresores, dedicados a conseguir mejoras de la clase de reimpresión de libros; más poca importancia debió tener y poca vida debió gozar, pues ya en épocas posteriores no se les menciona, aunque en sus proyectos entrara la reimpresión de muchas obras raras y curiosas que tenía que darles gran importancia».

45. SERRANO MORALES, *Reseña histórica...*, 83-89. Vegeu també Ricardo FRANCH BENAVENT i Antonio MESTRE SANCHIS, «La compañía de libreros e impresores de Valencia: finanzas y cultura en el siglo XVIII», *Revista de historia moderna. Anales de la Universidad de Alicante* 4, 1984, 23-46, i GOMIS COLOMA, *Menudencias de imprenta...*, 167-173.

companyia; de les condicions de venda d'aquestes a tercers; del nomenament dels càrrecs de director, junta i consellers, i del preu de venda dels llibres, del paper blanc i d'altres aspectes del funcionament i de l'organització d'una companyia mercantil.⁴⁶ Aquesta societat, tanmateix, tenia el propòsit intel·lectual –dissenyar sota els auspicis de Gregori Mayans– de realitzar les millors versions castellanes dels clàssics llatins, en un intent d'introduir l'humanisme de la Il·lustració europea a l'Espanya del XVIII. Malgrat les bones intencions, en la companyia es van viure tensions i divergències, perquè la direcció efectiva estava en mans dels llibreters, els quals menystingueren en tot moment els impressors. Un d'ells era Benito Monfort, qui havia estat oficial a la impremta de Bordazar i acabava d'establir-se en la ciutat amb el seu propi taller dos anys abans de la instauració de la companyia. L'altre punt de fricció també sorgí d'un impressor com ell, format en el taller Bordazar, ja que la nissaga dels Orga novament s'havia establert a València de la mà d'Antònia Gómez, la vídua del fundador Josep Jaume Orga, juntament amb els fills Josep i Tomàs. Tots dos comptaven –el mateix any 1759 en què es fundava la companyia– amb impremta pròpia a la ciutat. El primer, Benito, era un dels socis més joves i, potser, per aquestes dates, dels menys dotats econòmicament de la Companyia, fet que pràcticament l'excloïa de la direcció efectiva d'aquesta. I els Orga ni tan sols en formaven part, no n'eren socis. Ambdues impremtes eren actives al marge de la companyia i totes dues comptaven amb una qualitat tipogràfica innegablement superior a la resta dels tallers tipogràfics locals. La presència a la ciutat d'un competidor, Orga, i la capacitat d'un soci, Monfort, amb possibilitat d'èxit de forma independent, feren trontollar els ambiciosos projectes tipogràfics i editorials de la Companyia de Llibreters i Impressors de València fins que aquesta s'enfonsà.

Artis bibliopolarum sive librariorum civitatis Valencie (1537-1550)

València presenta una història de l'associacionisme en el món del llibre que encara hem d'investigar i escriure.⁴⁷ Una característica singular és que, si bé la

46. Hauria pogut ser una opció de futur per al món editorial. Desenvolupades entre els segles XVIII i XIX, aquestes societats o companyies mercantils modernes foren las precursoras de les empreses mercantils constituïdes per accions: OGILVIE, *Institutions and European Trade...*, 31-38.

47. Philippe Berger argumenta que l'estructura corporativa dels llibreters valencians no està formada abans de 1537. No hi ha inscrit un «col·legi de llibreters» en el cens per a la contribució reial, i, a més, «si el colegio en cuestión hubiese funcionado en realidad, sus actividades hubieran sido consignadas en las minutas de alguno de los notarios»: BERGER, *Libro y lectura...*, I, 250-253, la cita a: 251. Anota Josep Sanchis Sivera que caldria fer una investigació metòdica en els llibres d'aveïnament de l'AMV per a poder fixar amb exactitud el nombre de llibreters que hi havia a la ciutat de València en l'època foral. L'autor fa relació i succinta biografia dels que coneix: SANCHIS SIVERA, «Bibliología valenciana...», 139-152; vegeu també: Jesús GIL Y CALPE, «Notas para un catálogo de librerías y editores valencianos (siglos XV-XVII)», *Almanaque de Las Provincias*, 1928, 355-364, i el cens de llibreters valencians que a partir de les dades de la «tacha real» fa BERGER, *Libro y lectura...*, II, 521-548.

forma de corporativisme dels llibreters i tipògrafs saragossans i barcelonins era la confraria –almenys fins als albors de la contemporaneïtat–, els valencians per contra s'erigirien en col·legi. Els col·legis –associacions previstes i reglamentades pel Dret Romà– eren les corporacions professionals pròpies dels que conreaven les considerades «arts liberals» o «arts majors». ⁴⁸ Els col·legis eren corporacions privilegiades, els membres dels quals s'atribuïen la condició d'artistes, enfront dels oficis, que eren d'artesans o menestrals. Els col·legis, descrits per Tramoyeres Blasco com a aristocràcia industrial, ocupaven la significació i representació més alta dins l'ordre corporatiu de la ciutat. La llibreteria, considerada un art més que no pas un ofici per part dels llibrers, trobà en aquesta forma de corporativisme el motlle idoni a les aspiracions professionals. ⁴⁹ Els llibreters es volien significar entre les professions més preeminents, distingides, cultes i honroses de la ciutat. I foren els primers que usaren el títol de col·legi. ⁵⁰

El camí cap a aquest reconeixement s'assolí el 25 de juny de 1537, quan el consistori valencià va aprovar uns *Capítols atorgats als llibrers de València*. ⁵¹ Al *Manual de Consells* figura l'entrada corresponent al dit dia amb aquesta nota final: «Dictis die et anno capítols dels librers *vi[d]e* en tres fuls de paper ací cosits». Malgrat aquesta anotació, el document no es troba ni relligat al volum ni entre els fulls solts que, provinents d'aquests manuals de consells, els arxivers municipals han separat en lligalls. ⁵² Sense les ordinacions, hem desconegut fins hui en què consistien aquests capítols que regirien el treball del llibreter valencià. No obstant això, la concessió d'una corporació d'ofici privilegiada era revalidada per la Corona i, en conseqüència, una recerca entre els registres de la lloctinència de la Cancelleria

48. Per a la intervenció de la monarquia en el control de les corporacions d'oficis, vegeu: RIERA I SANS, «L'evolució de les confraries...», 55-59. D'altra banda, sobre les corporacions o gremis, vegeu: Pere MOLAS RIBALTA, «Los gremios valencianos en el siglo XVIII. Un esquema», *Estudios. Revista de Historia Moderna* 42, 2016, 177-192; BAIXAULI, *Els artesans de la València del segle XVII...*, i Vicente GRAULLERA SANZ, «Gremios valencianos y centralismo borbónico», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història* 41, 1991, 214.

49. TRAMOYERES BLASCO, *Instituciones gremiales...*, 87-88, hi figura la relació completa de les professions erigides en col·legi a València.

50. LUIS TRAMOYERES BLASCO, «Los gremios en Valencia. La institución gremial», *Revista de Valencia* III (1883), 448, n.1.

51. AMV, Manuals de Consell, A-69, f. 52v (citat per BERGER, *Libro y lectura...*, I, 255, n. 59). Vegeu també les cites de Graullera Sanz que assevera que aquestes constitucions estan referenciades a l'AMV, Manual de Consells, A-68: «Els noms dels gremis de València i algunes notes entorn a la seua activitat professional en el període foral», *Revista de Filologia Valenciana* 8, 2001, 106, n. 63. Segurament Graullera segueix Beneyto Pérez, que va anotar les dates relatives a la confirmació dels jurats de València dels reglaments d'una confraria o gremi de «librers» de València, feta el 25 de juny de 1537, però aquest autor els va ubicar erròniament al Manual de Consells, núm. 68A de l'Arxiu Municipal, tot i que no corresponen les dates del document al volum, BENEYTO PÉREZ «Regulación del trabajo...», 189, n. 16.

52. «El gremio sólo será reconocido debidamente, y por consiguiente sus estatutos confirmados por el consejo municipal de València, el 25 de junio de 1537 (pero el documento ha desaparecido desde esa fecha)»: BERGER, *Libro y lectura...*, II, 416, n. 2 i I, 255.

Reial del Regne de València m'ha permès localitzar, com no podria ser d'altra manera, dita reial provisió. Coneixem ara, arran d'aquest document, els estatuts aprovats aquell mes de juny de 1537, i el derroter seguit pels llibreters valencians per a aconseguir que, primer, aquests foren decretats i autoritzats per part dels jurats, racional i síndic de la ciutat de València, i, en segon lloc, que el duc de Calàbria, Ferran d'Aragó, lloctinent i capità general del Regne de València, els confirmés, tot instituint i creant un

nou col·legi e art dels dits libre[r]s, la qual haia de ésser regida e governada ab capítols útils e saludables axí per a la dita art com per a la república, perquè vixquen en pau, tranquil·litat e ley entre aquells axí com viuen los dels altres oficis e arts en la dita ciutat.⁵³

El 23 d'agost de 1537, els llibreters «en Gaspar Trincher, en Anthoni Cerdà, en Joan Tárrago, en Johan Uguet, en Pere Borbó, en Reyner Barcelí, en Francés Castro, en Francés Salvador, en Pasqual Nues, en Andrés López, en Berthomeu Macià, en Johan de Herrera, en Pedro Castillo, en Johan Monardis e en Joan Garrau» presentaren davant l'audiència del Lloctinent General les ordinacions i capítols acordats entre ells i autoritzats ja pel Consell de la ciutat.⁵⁴ En el pròleg de les ordenances presentades pels llibreters llegim com justifiquen la necessitat d'uns reglaments, sota els quals s'havia de regir l'art de la llibreteria i l'exercici de l'ofici de llibreter per a aconseguir obres amb tota la seua perfecció, i evitar tots els fraus i abusos que es comenten amb el comerç dels llibres. L'objectiu principal era doble: per una banda, el control del mercat, ja que hi havia venda de particulars que «paraven taula» arreu de la ciutat i venien llibres vells furtats, i, per una altra, el control de la qualitat, ja que sovint llibres vells eren renovats i així «dissimulats» els venien per nous, i, sobretot, el greuge que es denunciava era la importació de llibres forans enquadernats en cuir o pergamí, les relligadures dels quals no havien estat fetes amb la perícia requerida en el seu art, sinó amb deficiències.

53. ARV, Reial Cancelleria, 748, ff. 125v-132r, *Communium Locumtenentiae XVIII* [la cita a f. 127r].

54. Els «magnífichs mossèn Miquel Hierònym Cruilles, generós, en Honrat Benet Vidal, ciutadà, mossèn Francés Calaceyt, cavaller, en Joan Hierony Gil, en Thomàs de Monpalau, ciutadans, cinch dels magnífichs Jurats en lo any present de la insigne ciutat de València en Johan Garcia, ciutadà racional, micer Francés Ros e micer Dimàs de Aguilar, doctors en cascun dret, dos dels magnífichs advocats de la dita ciutat ajustats en cambra de Consell segret» havien reconegut els ordnamentals presentats pels llibreters esmentats en el Consell general de la ciutat celebrat el 14 d'agost de 1536, i després que els advocats del consistori certificaren «la intel·ligència de aquells», els jurats, racional i síndic consideraren adient el benefici i utilitat que s'aportaria a la ciutat i república si es «dona ley als de la dita art de librerers per a què la obra que's farà de lur art en la present ciutat sia bona e lícita e fraus ninguns se puixen cometre en aquella», tot autoritzant aquell 25 de juny de 1537 la creació «de nou lo dit col·legi o art de librerers» i disposant que foren publicats i «preconitzats amb veu de pública crida per la ciutat de València», vegeu totes les cites en: ARV, Reial Cancelleria, 748, ff. 126v-127v.

L'art de la llibreteria seria governada i regida a València per tretze capítols, que havien d'ésser observats inviolablement des del dia 30 de juny de 1537, en què foren publicats.⁵⁵ Destaca d'aquells capítols la definició de la figura del mestre llibreter: no sent aquell qui té botiga de venda de llibres, sinó aquell que conegués la tècnica de «ligar» (relligar) i «qüernar» (enquadernar) i l'executés amb les mans. Igualment, l'autorització a cada mestre per a tenir un sol punt de venda en un lloc determinat de la ciutat, és a dir, un llibreter podia tenir una única «botiga de llibres» en la casa on habités i en cap altre lloc de la ciutat –ni en una plaça, cantó o porta d'alguna església–, tampoc hi tenia permés muntar en el mercat de València, ni altre lloc públic, una parada o taula de venda de llibres nous o vells renovats. La col·legiació era obligatòria si es volia exercir de llibreter i s'institucionalitza una passantia o aprenentatge de tres anys en un taller sense possibilitat de mobilitat o intercanvi entre diversos mestres.

S'hi posa en relleu l'establiment de diversos monopolis en benefici del col·legi: els pertany l'exclusivitat de la comercialització de tot tipus de llibres forans en llengua vernacla o llatí relligats. Tan sols permetien als mercaders estrangers importar llibres sense enquadrar. El control ferri del mercat se cimenta igualment amb la prohibició de la venda de llibres nous a aquell llibreter que en venia de vells, i de llibres vells a qui en venia de nous. La reglamentació del control de qualitat de la professió era també present quan s'impedia l'enquadernació d'obres com missals, llibres d'hores, diürnals i breviaris amb cuïro de moltó, sinó de cordovà. Finalment, es regularia l'elecció anual de dos majorals d'entre els col·legiats els quals inspeccionarien i vigilarien que no es contravingueren les dites ordenances.

La clara voluntat dels llibreters valencians per a ser reconeguts com a col·legi –i, per tant, pertanyents a una mena d'aristocràcia professional, en paraules de Tramoyeres Blasco– estava ja confirmada per la publicació en crida pública d'aquests capítols. I immediatament es van vindicar quan, el 17 de juny de 1538, Joan Carrau i Antoni Cerdà i, de nou, el 2 de juny de 1539, Joan Uguet i Pere Borbó, foren escollits com a representants del seu ofici en el Consell General de la ciutat de València.⁵⁶ En aquell segon nomenament, els llibreters protestaren, ja que la corroboració i confirmació per part del Lloctinent de València dels capítols del col·legi del llibreter els conferien l'estatut d'artistes i no d'artesans manuals. En conseqüència, hi afegí l'oficial –en una nota manuscrita al marge– que «aquestos libreris son estats revocats, attés que no és offici sinó art, ab provisió feta a XII de juny any present».⁵⁷ És a dir, la protesta dels llibrers per aquella designació en càrrecs per oficis al Consell, fou revocada amb una clara provisió «que no s'ellegeixquen consellers de la art dels libreris», tot assenyalant categòricament

55. Vegeu els capítols transcrits a l'apèndix documental de l'article present.

56. Citat per TRAMOYERES BLASCO, *La institución gremial...*, 87, n. 1, i GRAULLERA SANZ, «Els noms dels gremis de València...», 106, n. 64 i 65. També aquell 1539, en el mes de juny, se cita l'elecció de consellers representats de cadascuna de les parròquies de la ciutat, on consta, només en la de Sant Bertomeu: «Pasqual Nues, librer»: AMV, Manuals de Consell, A-70, f. 310r.

57. AMV, Manuals de Consell, A-70, f. 313v.

attés que en la Conselleria dels officis del any present son estats elets per consellers los librrers, los quals no poden ésser elegits per consellers com los librrers sia art e col·legi e no offici, per ço revoquen e han per revocada la dita nominació e elecció de consellers dels dits dos librrers elets per consellers del offici.⁵⁸

Els llibreters valencians, certament, intentaren amb les prerrogatives corporatives que cap altre mercader o professional que no fora membre de ple dret del col·legi exercís qualsevol de les branques o activitat de la professió de la llibreteria.⁵⁹ Hi hagué reticències i excepcions. I el 30 d'abril de 1550, els jurats de València proveïen concedir a l'impressor Joan Mey, atès que «és persona molt àbil en son art y lo qual convé molt que estiga y tinga forma de poder estar e habitar en la present ciutat, y de poder viure y sustentar-se en aquella», el permís per a

tenir botiga parada de venderia de llibres en la present ciutat, axí dels que aquell estamparà com dels que farà venir a la present ciutat estampats en altres parts, axí ligats y enquadernats com per ligar e enquadernar, y tenir en sa casa e botiga persona o persones àbils per a ligar e enquadernar los tals llibres, no obstant, qualsevol capítols a l'art o ministeri dels librrers per los predecessors de ses magnificiències atorgats, los quals, en respecte del dit en Joan de Mey, per ésser aquell stampador, declaren no haver loch *et aliis*.⁶⁰

El document assenyala que la llicència atorgada es fa respectant les prerrogatives adquirides pels llibreters. Tanmateix, tan sols dos mesos més tard, el 14 de juliol de 1550, es deroguen i s'anul·len els capítols atorgats als librrers el 25 de juny 1537. Només foren vigents tretze anys.⁶¹ La justificació de la mesura s'exposa en termes similars als manifestats pels magistrats municipals de Saragossa i Barcelona: la prohibició de relligar i vendre llibres als impressors i altres mercaders havia significat l'encariment dels exemplars amb gran perjudi per als ciutadans i la república. Així es va registrar al *Manual de Consell*:

58. Registrada igualment al *Manual de Consells* de l'AMV, amb data del 10 de juny de 1539 (i no el 12, com assenyala la cita): AMV, Manuals de Consell, A-70, f. 320r.

59. Ho sabem pels documents exhumats als notaris valencians per BERGER, *Libro y lectura...*, I, 257, n. 63.

60. AMV, Manuals de Consells (1548-1550), A-76, f. 500r/v (publicat per SERRANO MORALES, *Reseña histórica...*, 290, i GREGORI ROIG, *La impressora Jerònima Galés...*, 267-268).

61. AMV, Manuals de Consell, A-77, ff. 34v-37r. Vegeu BENEYTO PÉREZ, «Regulación del trabajo...», on assevera que els «capítols dels librrers» foren derogats el 24 de juliol de 1550 (AMV, Manual de Consells, núm. 77). D'aquest document, l'autor en fa una transcripció: 220, n. 101, però la data del document és errònia, ja que consta al document el dia 14 de juliol, i, finalment, BERGER, *Libro y lectura...*, I, 258, n. 65.

com en virtut del poder reservat en los capítols que per los predecessors de ses magnificències foren atorgats als librers de la present ciutat a XXV del mes de juny any MDXXXVII, a beneplàcit dels dits magnífics jurats, rational, advocats e síndich, attés e considerat que per la experiència és estat vist que dels dits capítols, ningun útil e profit ne ha [s]eguit a la república ne als vehïns e habitants de la dita ciutat, ans per contrari se-n han seguit hi-s sequexen molts inconvenients e danys per als particulars de la dita ciutat, axí als que volen comprar libres, los quals los costen més cars hi paguen més per fer enquadernar aquells als dits librers que no pagarien si-ls feyen quadernar a qui-s vulla, com encara a moltes persones que saben enquedernar libres sens ésser librers, y als e[s]tampadors que stampen los libres, als quals bonament no-ls pot ésser prohibit ne vedat de ven[d]re libres *etiam* enquadernats y a molts mercaders e altres [que-n farien portar enquadernats a la m[a]lteixa ciutat per hon se-n hauria molt mercat per los qui-ls volrrien comprar, e per rahó dels quals los dits librers han mogut e suscitat molts plets causant-los moltes despeses. Per çò, per los dits respectes e altres, a ses ma[g]nificències ben vists, usant del dit beneplàcit, ab thenor de la present revoquen e han per revocats los dits capítols e cada hu de aquells de la primera lí[nea] fins a la darrera inclusivament. E per que totes les dites coses a tots sien públiques, manifestes e notòries manen fer e publicar la present pública crida per la dita ciutat de València e lochs acostumats de aquella.⁶²

Els llibreters havien estat vençuts. Els derrocaren –per aquests documents, almenys així ho sembla– els impressors. És un cas inaudit per la data –mitjan segle XVI–, ja que els tipògrafs aconseguiren a Barcelona i a Saragossa l'ordenança local que els permetria despatxar llibres als mateixos tallers i establiments a finals del segle XVII o, fins i tot, ja al segle XVIII. La supressió de la personalitat jurídica de la professió de llibreter va ser un contratemps. Tanmateix, la lliçó havia estat apresada: els llibreters sabien que havien d'estar units. Ja abans de la institució dels capítols en 1537, hi havien actuat col·lectivament quan esqueia. Així, Berger al·ludeix, com a antecedent d'una certa organització professional, el 24 de gener de 1524, quan el procurador del lloctinent del tresorer del rei reconeix que Gaspar Trincher i Miquel Conrat, representants *electi* de l'art dels llibrers, han col·lectat i lliurat a la tresoreria règia quinze ducats, corresponents a la contribució extraordinària deguda per a finançar les despeses de la repressió de la revolta agermanada a Xàtiva i Alzira: «Ut electi in officio sive arte de librariis presentis civitatis Valencie [...] collectastis, habuistis et recepistis a dictis librariis

62. «Die XIII mensis julii anno a Nativitate Domini MDL en Miquel Hierònym Timor àlies Borja trompeta públich de la dita ciutat dix e relació féu ell despús-hir ensemms ab los altres trompetes companyons de aquell haver publicat la preinserta crida per la dita ciutat de València e lochs acostumats de aquella»: AMV, Manuals de Consell, 77, f. 35v.

presentis civitatis Valencie».⁶³ I després de l'abolició del col·legi, el 1550, continuaren associant-se en forma de companyia de llibreters, entre el 1582 i el 1589 o, més tard, l'any 1684, quan els llibreters de la ciutat de València, a una sola veu, sol·licitaren que s'activés novament la provisió reial enviada el 31 de març de 1658 al lloctinent i capità general de València, el duc de Montalto, on s'establí que els llibres no eren matèria de contraban, ja que en els ports, sobretot el d'Alacant, se'ls posava molts inconvenients a l'entrada de llibres provinents de Marsella.⁶⁴

Conclusió

La bibliografia consultada –i ha acabat sent un lloc comú– comenta que el negoci del llibre valencià *d'època foral* no incloïa ni prerrogatives ni obligacions per a exercir l'ofici de la llibreteria o la tipografia. Certament, els llibreters i tipògrafs valencians actuaren sovint de manera dispersa, individual i no corporativitzada.⁶⁵ Les notícies i dades precedents suggereixen, però, que a València, la gènesi i constitució d'associacions o corporacions que reunien els llibreters i impressors es van manifestar al llarg de tota l'època moderna en formats diversos i circumscrits sovint a causes conjunturals.

La suspensió del Col·legi de Llibreters de València, acusat de fomentar pràctiques abusives, és la resposta a les qüestions formulades en la introducció relatives a si la constitució d'una corporació privilegiada en mans dels llibreters valencians esdevingué un coll de botella en el negoci del llibre, en intentar reordenar el treball i la producció dels impressors, en general, i la circulació librària, en particular, al voltant únicament dels interessos d'una de les parts del negoci: els llibreters. La resposta és clara: la institució va ser abolida quan deixà de ser eficient. I ho deixa de ser perquè aquesta no responia a l'exigència d'abaratiment i de major circulació dels llibres. La institució havia nascut amb la voluntat de controlar la qualitat de la producció del llibre i de garantir-ne la venda correcta. Però la decisió del consistori fou ferma: la naturalesa monopolista del col·legi no obeïa a la funció per la

63. ARCSCC, Protocol de Jerónimo Carbonell, 712 (editat per BERGER, *Libro y lectura...*, II, doc. A-4, 415-416).

64. En el memorial dels llibreters de la ciutat de València es llig que el rei declarà «que los libros no era[n] mercancía de contrabando, y porque ahora con ocasión de las guerras que se tienen con Francia se les molesta y vexa haciéndoles pagar derechos muy crecidos de la entrada de los dichos libros que no es posible suportarlos»: ACA, Consell d'Aragó, Lligalls, 924, núm. 122.

65. No coneixem casa o seu gremial pròpia ni dels llibreters ni dels impressors. Possiblement, es reunien en les cases dels còsols, en les botigues i en els tallers dels agremiats, en la del notari de capçalera o, tal volta, a la parròquia o monestir on celebraven les funcions religioses. Vegeu FERRÁN SALVADOR, *Capillas y casas gremiales de Valencia...*, 138: la ulterior Compañía de Libreros y Impresores de Valencia (1759) «no tenía capilla propia, pues si bien celebraban alguna fiesta religiosa, era en la Iglesia que elegía la junta directiva, a donde era llevada la imagen propiedad de la asociación»; FRANCISCO ALMELA Y VIVES, «Documentos gremiales en el Archivo Municipal de Valencia», *Ferriario* 22, 1958.

qual la ciutat n'havia procurat l'establiment. És palès que el monopoli privilegiat dels llibreters distorsionava el mercat i la restricció a l'entrada en la corporació reduïa l'intercanvi amb persones d'altres territoris, tot provocant la discriminació dels no col·legiats, que no podien participar legalment en el comerç dels llibres. No obstant això, no s'hauria de caure en el lloc comú de la ineficàcia dels gremis, ja que això simplifica un procés històric més complex, perquè l'economia premoderna no tenia mecanismes ni institucions legals que permeteren un sistema de mercats competitiu, i les xarxes corporatives protegien els mercats locals i regionals, amb una efectivitat que no podia ser assolida des de les institucions règies o dels consells municipals. A més a més, sabem, per les fonts arxivístiques, que moltes de les limitacions corporatives més flagrants, com ara l'exclusió del treball de les dones, foren superades per la realitat quotidiana dels oficis, fet que es palesa en el gran nombre d'impressores i llibreteres documentades.⁶⁶

Apèndix documental

Extracte dels capítols confirmats i ratificats pel lloctinent i capità general de València el 27 d'agost de 1537 constituint el Col·legi de Llibreters de la ciutat de València ARV, Reial Cancelleria, 748, ff. 128v-130v

E primerament és statuhit e ordenat que qualsevol persona que fins ací haia usat del art de llibrer, ço és, de tenir botiga de llibres e de ligar e quèrnar llibres de sos pròpies mans, sia tengut per mestre llibrer e puixa tenir en sa casa hon habitatrà botiga de llibres, e no puixa en altra part ni en altre loch públich, plaça ni cantons ni porta ninguna d'església tenir taula de llibres, e açò per quant lo dit art de llibrer huy s'comença de nou e ha principi, sots les penes contengudes en lo segon capítol. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol persona que de present habite o en sdevenidor habitatrà en la present ciutat la qual persona no sabrà ligar llibres de sos mans pròpies, encara que tinga botiga de vendició de llibres no sia dit ne tengut per mestre llibrer ni puga fer ligar llibres a altri en sa botiga ni en altra part per vendre en sa botiga, si ja lo tals no ls feya ligar per a son propi ús de son servir, sots pena de deu lliures applicadores en la forma següent, ço és, la una part al acusador e l'altra al Spital General e l'altra als cofrens de Sa Maiestat per equals parts, e la part del Spital General sia irremissiblement com sia interés de aquell e gràcia ningua puguen fer de aquella. Plau a Sa Excel·lència.

Item que del dia avant que lo dit art de llibrers serà format e autorizat ninguna persona puixa parar botiga de llibrer que primerament no sia estat per temps de tres anys ab mestre tenint casa e botiga de llibrer en la present ciutat de València, e que

66. OGIIVIE, *Institutions and European Trade...*, 51-60 i 190-191. Espere que les dades inèdites i poc conegudes que en el present treball he exposat servisquen per a comprendre millor el negoci librari i el seu reflex en la documentació i, sobretot, estimulen la recerca sobre la regulació del treball del llibre en els fons d'arxius i biblioteques històriques valencianes.

conste primerament del dit temps de tres anys ab acte públich y fefahent. E lo qual lo contrari farà, sia encorregut en les penes *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol persona no puixa ligar libres per a vendre, *excepto* si ja no era estat ab mestre librer per lo dit temps de tres anys, o si verdaderament ja lo qui ligava los tals libres no-ls ligava per a si e per a son propri ús del seu legir, e açò sots pena de sexanta sous per quantes vegades serà trobat, *excepto* no s'i entenga en lo dit capítol ningun ecclesiàstich ni persona honesta. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol moço que serà estat aprenediz ab algun mestre y librer casa tenint, no se'n puixa anar de la casa del dit mestre y librer, y si se'n anara hi-s posara ab altre mestre librer o ab qualsevol altra persona, no-l puixa rebre ni tenir en sa casa ni dar-li fahena alguna, ans haia de tornar ab lo mestre primer, si ja lo dit mestre y librer no era content y li plahia que stigués ab altri. E lo librer qui tal jove rebia contra voluntat del dit mestre sia encorregut en la pena dessús dita de sexanta sous *prout supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que ninguna persona de qualsevol stament y condició no sia ne puixa ni gose portar ni fer portar libres a la present ciutat ligats e qüernats, en pla ni en latí, ni libres blanchs, entesos y compresos tota sort de libres axí *bores* com *breviaris* ni altres sorts, *excepto* aquella persona que portava libres ligats per a son propri ús de legir e de son estudi e no per mercaderia, sots les sobre dites penes e los libres perduts, partidors dits libres y penes *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que ningun mestre casa tinent en la present ciutat de València ne gose ne presumesca parar taula alguna de libres nous ni de libres vells renovats en lo mercat de València, ni en los lochs públics de aquella, fora de ses cases, sots pena de sexanta sous per cada vegada que lo contrari del present capítol serà fet per algun mestre librer, partidors *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que ningun librer no puixa ni presumesca ligar libre algú ab posts, com són *missals*, *bores*, *diornals* y *breviaris*, que aquells no sien ligats ab cuyro de cordovà que ab cuyro de moltó, sots pena de sexanta sous e lo libre perdut, partidors *pro ut supra*, *excepto* si ja algun particular no feya fer e ligar lo tal *missal* o *diornal* o altre libre per a son servey ab cuyro de moltó. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol foraster qui portara libres a la present ciutat de València los puixa vendre en gros o en menut, emperò que no-ls puixa vendre ligats, e si-s troba que-ls ven ligats sia encorregut en pena de deu lliures aplicadores *pro ut supra* e los libres perduts, *excepto* que la persona que volrà ligar per si mateix lo libre que ho puixa fer puix ligue per a son propri ús de son legir. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol mestre botiga o casa tenint en la present ciutat o contribució de aquella no puxa tenir més de una botiga, e no dos botigues, sinó una tansolament, sots pena de sexanta sous partidors *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que qualsevol librer que usara de libres nous aquell tal no puixa usar de libres vells ni comprar aquells per ús de vendre, si ja lo tal librer no-ls prenia acomanats(sic) de algun particular perquè aquell los hi vena(sic), e no en altra manera, sots pena de sexanta sous partidors *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que lo librer que volrà usar de libres vells no puxa usar de libres nous sinó tansolament de libres vells, e que aquell no puxa mudar ni afayçonar ninguna sort de libres sinó vendre'ls de la manera que-ls comprarà, e açò per que frau ningú sia

fet als qui tals llibres compraran venent los llibres vells per nous, sots pena de se-xanta sous partidors *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.

Item que ab los presents capítols se done facultat al dit art de librer de fer y elegir dos maiorals cascún any per a què aquells dits maiorals puixen veure e regonexer(sic) si los librers y mestres del dit art de librers serven e guarden les coses contengudes en los dits capítols. E que lo magnífich Mustaçaff de la present ciutat, qui huy és o per temps serà, ensemps ab los dits maiorals e de consell de aquells puixa punir y castigar y executar qualsevol mestres librers e altres persones que contravindran a les ordinacions dels presents capítols ab les penes *pro ut supra*. Plau a Sa Excel·lència.